

A római jog felelősségi rendje az archaikus korszakban

1. Az i. e. VII. századtól az i. e. III. század közepéig terjedő időszak esik ebbe a vizsgálati körbe. Maróti álláspontja szerint¹ az i. e. III. századdal kezdődő gazdasági életben végbemenő átalakulás a jogi életben is fordulatot jelentett. Megszűntek — elsősorban a győztes háborúk hatására — azok a gazdasági és társadalmi tényezők amelyek a korábbi naturális gazdálkodást fenntartották. Az általunk vizsgált időszakra a patriarchális viszonyok voltak a jellemzők. A kevés számú rabszolga nem biztosította a piacra történő termelést. A gazdálkodásban autarkia volt az elsődleges. A társadalom még alig igényelte az árukínálatot. Annyit termeltek amennyire a pater familias hatalma alá tartozó személyeknek szüksége volt. Azonban már ebben a korban is előfordult olyan eset, hogy az egyik gazdaságnak olyan termékre volt szüksége amiből a másiknál felesleg mutatkozott. Ez maga után vonta a primitív árucserét². Ha ebből vita keletkezett, az államnak is be kellett avatkoznia, a jogrendnek is reagálni kellett rá. Ennek az első tükröképe a XII t. t.

A magántulajdon megjelenése³ ha egyszerű formában is de bizonyos értelemben jogi rendezést kívánt meg.⁴ Kaser kutatásai alapján megállapítható, hogy a XII t. t. idejében kezdtek kibontakozni a jogi viták Rómában.⁵ A magántulajdon megjelenése maga után vonta annak megsértését is.⁶ A lopás és a dologrongálás ellen megfelelő védelmet kellett biztosítani. Amíg a magántulajdon nem létezik, addig csak a személyek, ellen elkövetett bűncselekményeket kellett megtorolni. A magántulajdon belépése döntő fordulatot idéz elő a jogi szankciók terén.⁷

Jóllehet négy évszázad gazdasági és társadalmi fejlődése nagyon jelentősnek mondható, hisz a lex Aquilia megjelenése már jóval fejlettebb viszonyokat tükröz, mint a XII t. t.

¹ Maróti E., Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása (Budapest, 1981) 26. *Brósz R.*—*Pólay E.*, Római jog (Budapest, 1974) 11. *A. Guarino*, Diritto privato romano (Napoli, 1976) Az i. e. IV. század közepére teszi a preklasszikus kor kezdetét.

² Vö: *N. A. Maskin*, Az ókori Róma története. (Budapest, 1951) 75. — *Pólay E.*, A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban. Acta Juridica et Pol. Univ. Szeged, Tomus XXX. fasc. 4. (Szeged, 1983) 21. *Mádl F.* (A deliktuális felelősség, a társadalom és a jog fejlődésének történetében Budapest, 1964. 75.) szerint a csereviszonyok már az ősközösségi társadalomban megjelentek.

³ *H. Kaufmann*, Die altrömische Miete (Köln-Graz, 1964) 112. A Romulus által adott 2 iugerumnyi földre utal Varro (De. r. r. l. 10. 2)

⁴ *M. Kaser*, Das altrömische ius (Göttingen, 1949) 11 és k. A ius szó jelentésének a változásait mutatja be.

⁵ *Kaser*, Altröm. ius 111 és k.

⁶ *Kaser*, Altröm. ius 179. és k.

⁷ *M. Kaser*, Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht (Köln-Graz, 1956). *Guarino*, i. m. 571 és k. *Marton G.*: A furtum mint delictum privatum (Debrecen, 1911) 1 és k. *U. v. Lübtow*: Das römische Volk, sein Staat und sein Recht (Frankfurt am./M. 1955) 62.

időszaka,⁸ ennek ellenére még nem következtek be azok a robbanásszerű változások, amelyek — elsősorban a pun háborúk hatására — megváltoztatták Róma gazdasági—társadalmi képét, amelyek maguk után vonták a jogrendszer változását is. Kétségtelen a patri-cius plebeius osztályharc szülte a XII táblás törvényt⁹. Így ennek tudható be, hogy törvényi alakot öltött a korabeli szokásjog, ezzel bizonyítva, hogy a társadalmi változások döntő hatást gyakorolnak a jogi életre is. A XII t. t-t követő mintegy 200 esztendő alatt lezajlott társadalmi gazdasági változások nem voltak képesek arra, hogy döntő módon megváltoztassák a jog arculatát de előkészítették a pun háborúk időszakának robbanásszerű változásait.

Összegezve az elmondottakat a korszak jellemzője a patriarchális rabszolgaságon nyugvó naturálgazdálkodás, amelynek legfontosabb ága a megélhetést biztosító földművelés.¹⁰ A társadalomra jellemző az egyszerű paraszti szemléletmód, amely nagyon jól tükröződik a megjelent törvényekben is.¹¹ Primitív árucserre viszonyokat primitív módon szabályozták, előtérbe kerül a magántulajdon védelme.¹²

Az árucserre viszonyok fejlődését a pénzgazdálkodás is mutatja.¹³ Csak a latin háborúk befejezése körül kezdtek Rómában állandó pénzt verni. S mintegy jó ötven évvel később tértek át az ezüstpénzre. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy az árucserre viszonyok tömeges jelentkezése az i. e. III. századtól mutatható ki. Az életviszonyok jogi szabályozására a praetor peregrinus jogképző tevékenységének keretében nyílt mód. Eddig terjed az első korszak.

2. Feladatunk áttekinteni e korszakra jellemző szabályokat, elveket. Lényegében kettő, illetve három törvényre lehet támaszkodni. E korszak alapvető jogforrása a XII táblás törvény. Szabályai igazítanak el bennünket az ősi jog szankció rendjéről. Újabbán az irodalom¹⁴ hajlik afelé, hogy a *leges regiae* szabályai is az adott korszakban keletkeztek, illetve érvényesültek.

Valóban ha összehasonlítjuk a *leges regiae* illetve a XII táblás törvényben található a *testi sértés*re vonatkozó szabályokat, szembeszökő hasonlóságot tapasztalhatunk. Így nagyon is feltehető, hogy mindkét törvény szövegének alapkonceptiója pontifikális interpretációból származik.¹⁵ Egy és ugyanazon korszaknak voltak a termékei, alkotójuk képzettsége, gondolkodásmódja azonos szintűnek mondható. Így célszerű az együttes vizsgálat is.

A másik forrásunk a *lex Aquilia*, amely e korszak záróköveként látott napvilágot, de mint ahogy a későbbiek során látni fogjuk, szellemében semmiben sem különbözik a majdnem két évszázaddal korábbi XII táblás törvénytől. Közel azonos szintű társadalmi, gazdasági viszonyokat azonos szintű és szellemű jogszabályok rendezték.

Jóllehet a dolgozat célkitűzése a szerződéses és szerződésen kívüli károkért való felelősség mikéntjének a vizsgálata, a régi jogra vonatkoztatva azonban nem tekinthetünk el

⁸ Helyesen mutat rá *Mádl* (i. m. 144 és k.) az osztályharc eredményezte társadalmi változásokra. Ezek a gazdasági társadalmi változások azonban a *lex Aquilia* keletkezésének idején még nem voltak olyan súlyúak, hogy a jogban is gyökeres változást idézzenek elő.

⁹ Lásd *Maskin*, i. m. 90 és k. *Brósz—Pólay*, i. m. 70. *Guarino*, i. m. 114.

¹⁰ *Maskin*, i. m. 79.

¹¹ *Pólay E.*, *Jogászai gondolkodásmód a görög—római ókorban. Jogtörténeti Tanulmányok V.* (Bpest, 1983) 274

¹² *Mádl*, i. m. 144.

¹³ *Maskin*, i. m. 109. — *Maróti*, (i. m. 69 és k.) alaposan elemzi a pénzverés és az árucserre kapcsolatát, és megállapítja, hogy az árucserre fejlődésére a legjobb bizonyítéka a pénzkibocsátás. Így pénzverésre csak az i. e. IV. század második felében kerül sor, és csak a pun háborúkat megelőző időszakban térnek át az ezüstpénz verésére. Ebből következik, hogy szélesedő árucseréről csak az i. e. III. századtól beszélhetünk.

¹⁴ *W. Kunkel*, *Untersuchungen zum Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsularischer Zeit.* (München, 1962) 39. *Kaser*, *Altröm. ius* 50. *M. Kaser*, *Typisierter „dolus im altrömischen Recht.* *BIDR* 4 (1962) 80. 4. jz. *R. Wittmann*, *Die Körperletzung an Freien im klassischen römischen Recht.* (München, 1972) 16 és k. *Pólay*, *Iniuria tényállások* 29.

¹⁵ *Kaser*, *Typ. dolus* 79. — *Pólay*, *Iniuria tényáll.* 30.

a közbűntettek (crimenek) szankciójának a vizsgálatától sem. Általános felfogás szerint¹⁶ a felelősség csiráit a crimenek területén kell keresni. Innét kerültek át az egyes elvek a kártérítési jog területére. Ebből egyértelműen következik, hogy meg kell vizsgálni a crimenekre vonatkozó szankciók rendjét is. E mellett szól a források kis száma és a primitív szabályozási mód is. A korabeli jogalkotó szükségszerűen nem tud különbséget tenni az egyes életviszonyokat védő szankciók között.

Elsőnek tekintjük át a XII táblás törvény és az ezzel szoros kapcsolatban lévő leges regiae felelősségi rendszerét.

3. Az irodalomban a vita akörül csúcsosodott ki, hogy vajon beszélhetünk-e tiszta eredményfelelőségről, avagy már ekkor is a vétkes felelősségi elvek domináltak.¹⁷ Mintegy áthidaló megoldást látszott nyújtani a Kaser által kimunkált „tipizált dolus malus” fogalma,¹⁸ amely viszont egyrészt a fogalmak elmosódására, másrészt a vita színezésére vezetett, kézzelfogható eredmény nélkül.

Röviden ejtsünk szót a legfontosabb nézetekről. Mommsen¹⁹ véleménye szerint a XII táblás törvény jogtalanságának (iniuria) minősítette a testi sértést anélkül, hogy különbséget tett volna szándékos illetve gondatlan magatartás között, tehát az objektív felelősség elvén állt. Hasonló nézetet vall Huvelin is.²⁰ Érdekes az álláspontja e kérdésben Martonnak. Alapjában véve elismeri a régi jogban érvényesülő abszolút, objektív felelőséget, de szerinte a primitív jog formális vétkeességi fogalom alapján áll, vagyis az esemény objektív állásából következtet vétkeességre anélkül, hogy tekintettel lenne az esemény egyéni viszonyára a tetteshez. E formális vétkeességi fogalom felöleli a véletlen egy részét is.²¹ Lényegében Jhering is magáénak vallja e primitív vétkeességfogalmat.²² Nem ellentétes ezzel Visky nézete sem.²³ Innét már csak egy lépés szükséges, hogy eljussunk a Kaser féle tipizált dolus malus-hoz, ami lényegében azt jelentené, hogy nem a konkrét esetet vizsgálják, hanem magát a situációt, amelynek mindig velejárója egy dolozus magatartás, ebből kifolyólag a konkrét eset is, dolozusnak minősül anélkül, hogy vizsgálat tárgyává tennénk magát az esetet.²⁴ Ezzel szemben Lübtownak²⁵ és Pólaynak²⁶ a véleménye szerint az ilyen értelmezés a későbbi jogtudomány műve s egyébként sem különbözik gyakorlatilag a Kaser által elutasított tiszta eredmény felelőségétől.

¹⁶ V. Arangio—Ruiz, Responsabilità contrattuale in diritto romano (Napoli 1933) 4. A szerző helyteleníti a szerződéses és szerződésen kívüli felelősség (és vétkeesség) szembeállítását. Ugyancsak helyteleníti Mádli (i. m. 114) a büntető és polgári jogi felelőségre való szétválasztást. — M. Kaser (Das römische Privatrecht I.² /München 1971/147 l. 5 jz.) részletes irodalmat ad a delictum illetve a szerződéses időbeli elsőbbségét illetően.

¹⁷ Az irodalom általában az objektív felelősség mellett tör lándzsát, azonban nagyon sok szerzőnek kétely támad, amikor a forrásokban szubjektív elemeket fedez fel. A kérdés mostmár az, hogy ezek az elemek befolyásolták-e magát a szankciórendszert, illetve jelentésük megegyezik-e a klasszikuskori szubjektív elemek értelmezésével.

¹⁸ Kaser, RPR I. 155. továbbá Typ. dolus 79. és k.

¹⁹ Th. Mommsen, Römischen Strafrecht (Leipzig, 1899) 837.

²⁰ P. Huvelin, La notion de l' «iniuria» dans le très ancien droit romain. Mélanges Appleton. (Lyon 1903) 9 és k. A szerző vizsgálat alá vette, hogy a XII táblás törvényben az iniuria tényállásoknál vajon eredményfelelősség avagy szubjektív elem is érvényesült.

²¹ Marton G., Un essai de reconstruction du développement probable de système classique romain de responsabilité civile. RIDA 3 (1949) 178. továbbá, Felelősség custodiáért. Magyar Jogi Szemle Könyvtára (Budapest 1924) 17. és k.

²² R. Jhering, Das Schuldmoment im römischen Privatrecht (Leipzig 1897) 11 és k.

²³ Visky K., La responsabilité dans le droit romain à la fin de la République. RIDA 3 (1949) 437 és k.

²⁴ Kaser, Typ. dolus 79 és k. valamint RPR I.² 155.

²⁵ U. v. Lübtow, Untersuchungen zur lex Aquilia de damno iniuria dato. (Berlin, 1971) 84.

²⁶ Pólay, Iniuria tényáll. 33. Hasonlóan Marton G., A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitutiok (Budapest, 1957) 227.

Mádl²⁷ véleménye szerint is a XII táblás törvény vétkeességtől függetlenül állapítja meg a szankciókat. Wittmann álláspontja az, hogy ha már dolusról beszélünk és azt akár tipizáltuk akár nem annak minősítjük, ez mindenképpen szubjektív elemet jelent. Sőt ettől egy lépéssel továbbmegy amikor is azt mondja hogy a XII táblás törvényben megtalálható mind a szándékosság mind a gondatlanság.²⁸ Wieacker viszont arra az álláspontra helyezkedik, hogy a XII táblás törvény nem szabályozta hiánytalanul a testi sértés gondatlan illetve szándékos eseteit.²⁹ Ebből viszont az a következtetés vonható le, hogy Wieacker sem zárja ki a vétkeességi elemeket a XII táblás törvényből.

4. Az egymásnak ellentmondó irodalmi álláspontok után feladatunk nem lehet más, mint az eredeti forrásanyag vizsgálata, s a megfelelő következtetések levonása.

Mint ahogy a XII táblás törvényből kitűnik nagyon súlyosan büntették a lopást.

Si nox furtum faxsit, si im occisit? iure caesus esto (VIII. 12)

Az éjszaka tettenért tolvajt jogosan ölték meg. Ezzel szemben Cicero szerint (pro Tull. 21.50) a XII t. tiltja a nappali tolvaj megölését. (furem... luce occidi vetant XII tab...)

Majd Gellius (Noct. Att. 11.8.8) a különböző megítélés alá eső lopási tényállások büntetését sorolja fel.

Így a tettenért tolvajok közül a szabadokat meg kell korbácsolni és rabszolgának eladni, a rabszolgákat ugyancsak meg kell ostorozni és a szikláról ledobni, *de a serdületlen gyermekeket csak megvesszőzték és az okozott kár megtérítésére kötelezték* (impuberes... verberari voluerunt noxiamve ab his factum sarciri).

A felelősségi elvek vonatkozásában fontos még Gaius szövege:

Concepti et oblati (furti) poena ex lege XII tabularum tripli est (3.191)

amelyet, ha összevetünk Gaius egy magyarázó szövegével (3.186) akkor nyomban kitűnik, hogy ha a lopott dolgot valakinek házában kutatás közben megtalálják (concepti), avagy a dolgot a háztulajdonoshoz valaki becsempészte (oblati, Gai 3.187) mindkét esetben a háztulajdonost a dolog háromszorosára büntetik.

E szabályokból vezeti le Kaser a tipizált dolus koncepciót.²⁹ Vitathatatlan, hogy lopni csak szándékosan lehet! De vajon a decemvirek, vagy a pontifexek tudatában megképződött-e az, hogy a lopásnak a szándékosság a velejárója? Nyilván ezt ők is tudták, de érdekelte-e őket, avagy csak a lopás eredményét tartották szem előtt? Sokkal inkább az utóbbi valószínű. Ezt támasztja alá, hogy a bemutatott esetekből három alkalommal nem mutatható ki a szándék, továbbá találkozzunk majd számos olyan cselekménnyel ahol nem lehet szó a tipizált dolus malusról mégis bünteti az elkövetőt a XII táblás törvény. A serdületlen gyermek büntetése semmiképpen sem vonható a tipizált dolus körébe.³⁰ A serdületlen köztudottan vétőképtelen.³¹ Így a vétkeességi elem kiesik. Még egy másik megoldás is van; a korabeli jogalkotók nem tekintették a serdületlent vétőképtelennek. Ha viszont ezt elfogadjuk, akkor azt az elvet erősítjük meg, hogy nem tudnak különbséget tenni szubjektív és objektív elem között, s ismét az eredményfelelősséghez jutunk el. A büntetés mértékénél alkalmazott különbségtétel, (felntett rabszolgának eladták, a serdületlennél csak vesszőzés) azt mutatja, hogy érezték a különbséget a serdült és a serdületlen között. Ez a büntetés mértéké-

²⁷ Mádl, i. m. 215.

²⁸ Wittmann, i. m. 16 és k. továbbá Die Entwicklungslinien der klassischen Iniurienklage. SZ 91 (1974) 287

²⁹ F. Wieacker, SZ 92 (1975) 353.

³⁰ A serdületlen gyermek vétőképtelen, így fel sem merülhet a szubjektív elemek vizsgálata. Vö. Pólay, Injur. tényáll. 31.

³¹ A XII táblás törvény is szót ejt a gyámságról (VIII. 20.) Ha végrendeleti gyám nincs akkor az agnát rokonok közül kerül ki a gyám (V. 6). Vö. Kaser, RPR I.² 83 és k.

ben fejeződött ki. Ebből viszont, egyértelműen az következik, hogy a furtumot mint eredményt büntették.

Ezzel szemben Kaser azt mondja,³² hogy található egy olyan szituáció, ahol egy dolus típusú magatartás áll fenn, és ebből kifolyólag nem volt szükség az eset konkrét analizálására a vétkesség megállapítása végett. A konkrét esetekben a dolus vizsgálata már fejlettebb időszakhoz tartozik, ami a későbbi jogban valósult meg. Ezzel Kaser mintegy megfordítja a kérdést. Nem az esetből következtetett az ősi jog a felelősségre, hanem a tipizált eset vonta maga után a felelősséget. Ezzel tagadni látszik a római jog kázusokra épülését.³³

Elméletének bizonyítására éppen a házkutatás során megtalált tárgy esetében való büntetést hozza fel. Álláspontja szerint a dolus tipizáltsága itt kézzel fogható, mert a törvényhozó abból a típus esetből indult ki, hogy a tulajdonosnak tudnia kell, hogy a dolog a házában van. Ha pedig egy idegen tette be a házba, a tulajdonos tudja, hogy a dolog lopott.³⁴ Kétségtelen az esetek nagyrésztében a tulajdonos tudtával teszik be a dolgot a házba, ilyenkor a vétkessége megállapítható, de lehetséges egy dolgot becsempészni, amiről a tulajdonos nem tud. A XII táblás törvény ez esetben is felelőssé tette a tulajdonost. Nem a dolus tipizáltsága miatt, hanem pusztán azon a címen, hogy nála van. Nem vizsgálták hogy került oda. Csak az eredményt értékelték. De ha mégis ezekben az esetekben ezért nem vizsgálták mert feltételezték a szándékosságot — éppen a típus miatt — jóllehet maga az eset nem volt szándékos, akkor a tipizált dolus nem más mint az eredményfelelősség maga. Feltételezzük a szándékot az esetben is, ha az nem valósul meg, akkor ez a tipizált dolus nem szubjektív, hanem objektív elem. Ezek az esetek számukra éppen azt bizonyították, hogy a tipizáltságtól függetlenül a jogellenes eredmény alapján büntetés alá esett.

Egy dologban lehet igaza Kasernak. Az elkövetési magatartást tipizálták, az eltulajdonítási szándékot azonban nem. Elvenni csak szándékosan lehet, így az elvétel tipizáltsága egybeesik a későbbi elmélettel. Nem azért büntették a szándékot, mert felismerték az elkövető szándékát. Ez időtájt nem lehetett elvonatkoztatott bűnösségi fogalom. Az elkövetési magatartás olyan típusú, hogy gondatlanul nem lehetett megvalósítani. Az elkövetési magatartásban tipizált dolus azonos kell, hogy legyen az eredményfelelősséggel, vagyis a tipizált dolus és az eredményfelelősség között különbség nem mutatkozik.³⁵ Nem a szubjektív elem, hanem maga a következmény az ami büntetendő.

5. Kétségtelen találunk a XII táblás törvényben még néhány bűncselekményt, ahol ugyancsak fogalmi elem a szándékosság. Ezeket a cselekményeket is csak szándékosan lehet megvalósítani. Ha a törvényalkotók csak szándékos bűncselekményeket ismertek volna, akkor ez az előző fejtegetéseinket nagyban lerontaná. Azonban a későbbiek során látni fogjuk, találunk egy sor olyan delictumot is, amelyeket nem csak szándékosan lehet elkövetni.

A hamis tanúk büntetése a XII t. szerint halál (Gell. 20.1.53). Hamis tanúvallomást csak szándékosan lehet tenni. Ugyancsak Gellius mondja (20.1.7.) hogy halállal büntetendő az a bíró aki pénzt fogad el. Marcianus (D.48.4.3.) szerint az ellenséget feltüzelő személy is halállal büntetendő. Ismét csak halál büntetés jár annak aki másra gonosz éneket énekel (VIII. 1) tudósít bennünket Cicero (de rep. 4.10.12). Vonatkozik ez arra is aki a termést elénekli (VIII. 8). Aki viszont más fáját kivágja darabonként 25 ast tartozik fizetni (Plinius

³² Kaser, Typ. dolus 81.

³³ Pólay E., *Privatrechtliche Denkweise den römischen Juristen. Acta Juridica et Politica Univ Szeged. Tom XXVI. Fasc. 6 (Szeged, 1979) 62 és 79.*

³⁴ Kaser a következőket mondja (Typ. dolus 83) „Aber der Gesetzgeber geht von dem typischen Fall aus, dass jeder von der Sache weiss, die sich in seinem Haus befindet.”

³⁵ Pólay, (Iniuria tényáll. 33) szerint: „A tiszta okozati elven felépülő eredményfelelősség és az ún. objektívált vagy tipizált dolus malus alapján való felelősség közt különbség tehát lényegében nincs”.

n. h. 17.1.7). A szakrális szankciók világába mutat vissza a XII táblának (VIII. 21.) egy szakasza amikor azt mondja, hogy átkozott legyen az a patronus aki a cliensét becsapja.

Az itt felsorolt cselekmények vitathatatlanul csak szándékosan követhetők el. Hivatkozás azonban sehol sem történik a dolusra. Ismételten szeretnénk hangsúlyozni, hogy ez mind a tipizált dolust mint beleértett fogalmi elemet, bizonyítaná, ha nem találkoznánk olyan tényállással ahol a szándékosság nem fogalmi elem.

Azonban vitára ad okot a következő szöveg amely a törvényből ered (VII. 9.). A termés éjjeli legeltetése vagy levágása serdült korú tettes esetén halállal büntetendő (suspensumque Cereri inbebit... impubem... verberari, noxiamve duplionemve decerni. Plin. n. h. 18.3.12) a serdületlent viszont meg kell ostorozni és a kárt és a duplumot ugyancsak meg kell téríteni. Nem vitás, hogy a termés levágása éjjel csak szándékosan történhet meg, de a törvény a serdületlent is büntetni rendeli. Ismét olyan rendelkezéssel állunk szembe mint a serdületlen tolvaj esetén. Így a szándékosság mint fogalmi elem ez esetben sem jöhet szóba.³⁶

6. Álláspontunkat látszik megerősíteni az *iniuria* körébe illesztendő tényállások csoportja. Mint ahogy Pólay³⁷ kimutatta, az e csoportba tartozó bűncselekmények egy kivételével szándékosan és gondtalanul is elkövethetők. A fakivágás (*succisio arborum*) nehezen képzelhető el gondtalan változatban. A törvény VIII. táblájának 2.3.4. szakaszai foglalkoznak a személyisértessel mint az iniuria legtipikusabb eseteivel. Kevésbé lehet vitakozni azon, hogy valakinek a csontját éppúgy el lehet törni szándékosan mint gondtalanul, de véletlenül is. Például valaki öszvéreket hajt amelyek valamitől megbokrosodnak, és a rohanás közben éppen elgázolják valakinek a rabszolgáját, aminek lábtörés lesz a következménye. Itt véletlenről vagy legfeljebb a hajtó gondatlanságáról lehet szó. A törvény ennek vizsgálata nélkül büntetni rendeli a membri ruptiót, az ossis fractiót és az iniuria alteri factumot is.³⁸ A jogalap nélküli perlésnél (Ulp. D. 6.1.1.2) sem lehet vita a szándékos és gondtalan változatot illetően.

A VIII. tábla 5 szakasza úgy rendelkezik hogy a rongálást meg kell téríteni (rupitias sarcito). Vonatkozik ez elsősorban más barmának a megsebesítésére,³⁹ de egyéb károkozás sem kizárt. Mivel a törvény itt sem jelöli meg, hogy milyen módon lehet elkövetni, fel kell tételeznünk a törvényalkotó nem kívánt különbséget tenni a szándékos és nem szándékos károk között. Festus szerint a XII. táblában szereplő „sarcito” értelme „damnum solvito praestato” (F. 322). Ami azt jelenti, hogy a kárt meg kell téríteni, azért felelősséggel tartozunk.

Úgy véljük, hogy az iniuria tényállások igen jól szemléltetik a XII táblás törvény felelősségi rendszerében érvényesülő objektív rendet. Mivel az egyik cselekményt csak szándékosan lehet elkövetni, a másik ötöt viszont nem szándékosan is, így minden bizonnyal a jogalkotók előtt csak a jogellenes eredmény képe képződött meg anélkül, hogy a tudatukban a disztinkciók megjelentek volna.

7. Azt, hogy a XII táblás törvény felelősségi rendje objektív alapon állt, az állatkárok szankcionálásával is lehet bizonyítani. Ulpianusnál található erre utalás.

Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur, actio ex lege XII tab. descendit; quae lex voluit aut dari id quod nocuit... aut aestimationem noxae offerre (D.9.1.1. pr)

A háziállat által okozott kár esetében az állat tulajdonosa ellen lehetett fordulni, amikor is vagy az állatot mint károkozót adták ki a károsultnak, vagy kártérítést fizettek. Az állatok kiadása világosan mutatja, az okozatossági elvet. Aki okozta az a felelős, az állatnál a vét-

³⁶ Pólay, Iniur. tényáll. 31.

³⁷ Pólay, Iniur. tényáll. 35 és k.

³⁸ Ezzel ellentétes Kaser álláspontja. (RPR I.³ 161.). Kaser véleményét osztja Arangio—Ruiz is (Resp.² 226)

³⁹ Nyilvánvalóan ez a szakasz lehetett az előképe a lex Aquiliának, amely nemcsak az állatkárokat foglalta magában, hanem a rabszolga megsebesítését is. A XII táblás törvényben erre még külön tényállás van (VIII. 3)

kességi kérdés vizsgálata fel sem merülhet. Nyilván az a kezdeti lépés lehetett, sokkal kézenfekvőbb a kártérítés megfizetése. Itt már okozati összefüggésről sem beszélhetünk. A kárt nem a tulajdonos okozta, hanem az állat, a tulajdonos a tulajdoni viszony alapján felel. Az okozati összefüggés az állat és a kár között van meg, mégis a tulajdonos köteles helyállni. Ez tiszta eredményfelelősség⁴⁰ (reine Erfolgshaftung). Az okozatosság csak áttételes, hisz aki fizet az nem okozott kárt, mégis felel a tulajdonosi viszony alapján.

E vonatkozásban teljesen tarthatatlan Kaser álláspontja.⁴¹ Míg a lopásnál lehet vitakozni azon, hogy az elkövetési magatartásban benne van-e a tipizált dolus, itt azonban aligha. Misztikusnak tűnik amint Kaser az állat-, víz-, és tűzdémont minősíti az igazi tettesnek akiért az állattulajdonosnak kell magára vállalni a tipizált dolus felelősséget. A vizsgált korszakban nyilván befolyásolták az embereket a különböző babonás hiedelmek, az istenektől való félelem, de mégiscsak a felelősség alapja az lehetett, hogy valakinek az állatai lerágják a termést. Ez kézzelfogható volt, ehhez nem kellett semmiféle állatdémonra gondolni. A római paraszt nyilván abból indult ki amit látott, gondolni sok mindent lehetett, a tény viszont tény volt akkor is.⁴²

8. Kérdés ezek után, hogy az e korszak törvényhozói ismerték-e a szándékot, illetve azt ami a szándékon kívüli terület. Pontosabban, a cselekmény szankcionálásánál tettek-e különbséget a szándékos és nem szándékos cselekmények között? Erre vonatkozóan találunk adatot a Numa Pompiliusnak tulajdonított leges regine szabályai között az ember halállal kapcsolatosan, továbbá a XII táblás törvényben is az emberölés és tűzvészokozás körében.

„*Homo si fulmine occisus est, ei iusta nulla fieri oportere*” (Numa 14.)

„*Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto*” (Numa 16)

„*In Numae legibus cautum est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in contione offeret arietem*” (Servius in Vergilii ecl. 4.43)

A Numanek tulajdonított rendelkezések feltehetőleg a pontifikális jogtudomány alkotásai⁴³, amelyek legfeljebb egy-két évszázaddal keletkezhettek előbb mint a XII táblás törvény. Ez azt jelenti, hogy lényegében azonos korszakra vonatkozik mindkettő.

Visszatérve a Numa féle törvényhez, ezekből a következő állapítható meg. Különbséget tettek a szándékos emberölés, a nem tudatos emberölés, és a természeti csapás következtében beállt emberhalál között. A pontifikális gyakorlat az emberélet kioltása esetén csak a szándékos magatartást rendeli büntetni. A nem szándékos esetben mintegy engesztelő áldozat bemutatását követelték meg.⁴⁴ A törvényalkotó a villámcsapás esetének a felhozásával az ellentétet kívánja bemutatni a szándékos emberölés és a természeti csapás között, mert hisz mindenki előtt világos — anélkül, hogy ezt külön hangsúlyozni kellene — a természeti események senkinek sem róhatók a terhére. A másik esetben a szándékos, tudatos magatartást emeli ki a törvényszerkesztő. Ebből világosan leszűrhető, hogy érezték a különbséget a tudatos és a nem tudatos magatartás között, sőt még mellé állították a természeti csapást is. Ezzel egyezően szabályozza a XII táblás törvény a nem szándékos dárdá dobást abban az esetben ha emberben ez kárt tesz.

„*Si telum manu fugit magis quam iecit, aries subicitur*” (VIII. 24.a)

⁴⁰ Kaser (Typ. dolus 82) a következőket mondja tiszta eredményfelelősséggel kapcsolatban: „Die reine Erfolgshaftung die von jeglicher Schuld absehen zu können vermeint, ist demegenüber das Produkt einer unhistorischen Spekulation”

⁴¹ Kaser, Typ. dolus 80. V. ö. még S. *Condanari Michler: Vis extrinsecus admota*. Fschft. L. Wenger (München, 1944) 237.

⁴² Talán inkább úgy tűnik, hogy Kaser igyekezett a lopásnál még elfogadhatónak látszó objektívált dolust ebbe a tényállásba is beleerőltetni, ami esetleg logikai útvesztőkbe visz.

⁴³ Vö. Kunkel, Kriminalverfahren 39 és k.

⁴⁴ Wieacker, SZ 92 (1975) 353. Arangio—Ruiz, Resp.³ 31.

Vagyis a kézből kicsúszott dárda által okozott sérülés esetén ugyancsak piaculumot kellett bemutatni.⁴⁵ Cicero magyarázólag hozzáteszi (Top. 17.64) hogy a fegyvert dobni szándék dolga, eltalálni, akit nem akartál, szerencsée (*ferire quem nolueris fortunae*). Tehát a szándékon kívüli elem, mindkét törvényben feltűnik, következménye mindkét esetben a szakrális jellegű elégtétel adás.

A szándék körülírása még pontosabb a tűzvész okozásával kapcsolatos forrásunkban⁴⁶ (VIII. 10)

„*Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vincitus verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit. si vero casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur aut, si minus idoneus sit, levius castigatur.*” (Gai. D. 47.9.9.)

Az a személy aki házat, vagy a ház melletti gabona asztagot felgyújtotta tűzhalállal lakoljon ha tudva és megfontolva cselekedett, *de ha véletlenül (casu) azaz hanyagságból*; akkor térítse meg a kárt, ha viszont erre nem képes könnyebben megkorbácsoltassék.

A szövegben a szándék és a véletlen konkrál egymással. Érdemes mindkét fogalmat kissé bővebben megvilágítani. „Si modo sciens prudensque id commiserit” jelentése egyértelműen a szándékra utal. Kaser érvelése a tipizált *dolus* fogalom mellett többek között éppen az, hogy a rómaiak nem ismerték a szándék modern elméletében kialakult elemeit,⁴⁷ (nevezetesen a ténykörülmények ismerete, a tett akarása, a jogellenesség tudata). Nos éppen ezt hangsúlyozza a „*si modo sciens prudensque*” mondatrész, tudva akarva hajlja végre cselekedetét. Hasonló a kifejezés Numa törvényében (N. 16) *dolo sciens*; tudva szándékosan jár el. Ezekből a kifejezésekből kitűnik a jogellenesség tudata, és a tett akarása is. Nyilván a *dolus* fogalom ismerete, a legjelentősebb esetekben való alkalmazása megkérdőjelezi a tipizált *dolus* fogalmat. Úgy gondoljuk nem volt szükség a kétféle *dolus* fogalom egymás mellett való alkalmazására ugyanabban a törvényben. Ha a decemvirek akarták volna, nyilván a többi esetben is hangsúlyozták volna a *dolus* pl. a szabad ember csonttörésénél, mert mint a tűzvészokozás az is elkövethető volt szándékosan és nem szándékosan is.⁴⁸ Ebből arra lehet következtetni, hogy csak a legszembeszökőbb, a legkirívóbb két esetben (emberölés, tűzvészokozás) tettek különbséget elsősorban a büntetés mértékénél a szándék és a szándékon kívüli elkövetés között. Az összes többi esetben fel sem merült ennek a vizsgálata. A törvényalkotó a jogellenes eredményhez fűzte konzekvenciáját.⁴⁹

A szövegben található „*casu id est negligentia*” igen sok vitára, félreértésre ad okot.

⁴⁵ Wittmann, (Die Körperverletzung 16) ebből következtet, hogy a XII táblás törvényben már ismeretes volt az iniuria szándékos és gondatlan szabályozása. Ezzel szemben Marton G. (Versuch eines einheitlichen Systems des Zivilrechtlichen Haftung (Archiv für die civilistische Praxis 162 (1963/3) álláspontja szerint) a XII táblás törvényben megvannak a jelek a vétkeességi gondolat felismerésére (pl. nem szándékolt ölés) az egyébként érvényesülő eredményfelelősségen belül.

⁴⁶ Marton, (Felelősség cust. 18) szerint a fogalom megjelölésére mint rendes szóhasználatot a „*sciens dolo malo*”-t alkalmazták, a tűzhalál is csak akkor volt a tett következménye, ha azt „*sciens prudensque*” követte el. Kaser, (Typ. *dolus* 80 1. 2. jz) szerint nem beszélhetünk modern értelemben vett *dolus* fogalomról.

⁴⁷ Kaser, szerint az ősi fogalomból hiányzott a „Kenntnis der Tatumstände, Wollen der Tat, Bewusstsein der Rechtswidrigkeit” (Typ. *dolus* 80. 1. 2. jz.)

⁴⁸ Pólay, (Iniur. tényáll. 35) meggyőző példákon keresztül mutatja be, hogy a legtöbb iniuria tényállás elkövethető szándékosan és gondatlanul is. Vö. még Mommsen, i. m. 790, továbbá Marton, RIDA³ (1949) 178.

⁴⁹ Mál, (i. m. 201) arra az álláspontra helyezkedik hogy a XII táblás törvény kizárja a vétkeességi elvet, csak a kár létezik a maga valóságában. Pólay, (Iniuria tényáll. 30. 1. 55 jz.) véleménye szerint a két kirívó esetenél, tehát az emberölésnél és a tűzvész okozásnál a pontifikális gyakorlat, valamint a decemvirek szükségesnek tartották a szándékos magatartást a nem szándékostól elhatárolni. Egyébként azonban csak az ok-okozati összefüggést vizsgálták.

Szószerinti fordítása véletlen, azaz hanyagság esetén stb. A fejlett jog fogalma szerint a véletlen nem azonos a hanyagsággal. A kifejezés kétféleképpen is felfogható. A „casu” alatt mindazt értették ami a szándékosságon kívül esik, tehát a véletlent és a gondatlanságot is.⁵⁰ Avagy egyszerűen nem tudtak különbséget tenni a véletlen és a gondatlanság között.⁵¹ Ez utóbbit tartjuk valószínűnek a következők miatt. A „casu id est neglegentia” csak akkor lehet igaz, ha a véletlen és a hanyagság között nem tudunk különbséget tenni. A kiszabandó büntetésből is arra lehet következtetni, hogy a véletlen és a hanyagság ekkor még összefolyó kategóriák, nincs éles különbség közöttük. A decemvirek különbséget tettek, ha valaki a tüzet tudatosan idézte elő, illetve az a tudatától függetlenül következett be. Ez tehát csak azt jelentette, hogy egyes kirívóan fontos esetekben különbséget tettek a szándékos és nem szándékos cselekmények között⁵² anélkül, hogy tudták volna mi a véletlen és mi a hanyagság. A kettőt azonosnak tekintették, s mint szándékon kívüli területet kezelték. Feltehetőleg maga Gaius is a XII tábla korabeli terminológiai bizonytalanságot igyekezett visszaadni, ezzel kívánva érzékeltetni a XII táblás törvény korának jogát.

Mégegyszer visszatérve az „id est neglegentia” mondat-töredékre, nem tudunk egyetérteni azokkal a szerzőkkel, akik ezt posztklasszikus ill. jusztiniánuszi betoldásnak vélik, mondván, hogy a bedolgozók ezzel próbálták a „casu” szót magyarázni.⁵³ Jusztiniánusz korának szintjéről nézve; ez a betoldás nemhogy megmagyarázta volna a „casu” jelentését, hanem teljesen lerontja annak értelmét. Abszolúte kizárt, hogy a vétkességi jogelveket kiszélesítő felelősségi rendszer jogtudósai ilyen ellentmondásos szöveget gyártsanak.

A nem szándékos dárda vetés (VII. 24. 2) valamint az ugyancsak nemszándékos tüzvészokozás (D. 47.9.9.) szabályaiból Wittmann⁵⁴ arra a következtetésre jut, hogy a XII táblás törvény idejében már ismerték a szándékos és gondatlan elkövetését egy-egy bűncselekménynél, pontosabban álláspontja szerint a testi sértésnek létezett szándékos és gondatlan változata is. Következtetését Cicero egyik a XII táblás törvényt magyarázó szövegére alapítja.

„*Iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris. fortunae: ex quo aries subicitur ille in vestris actionibus* (Top. 17.64)

Cicero azt mondja: dobni a fegyvert *szándék* dolga, eltalálni akit nem akartál, *szerencsée* (véletlené) ennek következtében *kost* kell áldozni. Ebből azonban csak azt lehet megállapítani, hogy a dárdát lehet szándékosan eldobni, vagy kicsúszhat a kézből. A kézből való kicsúszás esetét — láttuk már fent — ugyanúgy rendeli büntetni (*kost* kell áldozni) mint a többi nem szándékos esetekben. Többet itt sem tudunk mondani, szándékos és nem szándékos területeket ismer a pontifikális jogképzés, két kirívó esetben, ebből azonban

⁵⁰ *Visky K.*, A vis maior a római jog forrásaiban. (Budapest, 1942) 23 és k. *G. Luzzatto*, Caso fortuito e forsa maggiore (Milano, 1938) 32, 33, 1. 4. jz. *Marion*, Felelősség cust. 18.

⁵¹ *Wittmann*, Die Körper. 21 és k. *Pólay*, Iniur. tényáll. 30. *Brósz R.*—*Pólay E.*: Római jog (Budapest, 1974) 459.

⁵² *Pólay*, Iniuria tényáll. 30.

⁵³ Különösen élesen jelentkezik ez az álláspont a következő szerzőknél: *De Medio*, Caso fortuito e forsa maggiore in diritto romano. BIDR 20 (1908) 159., *W. Kunkel*, Diligentia SZ 45 (1925) 334 és k., *Visky*, A vis maior 24. Indoklásuk azonban nem meggyőző. Félreismeri a „id est neglegentia” kifejezést *Marion* is (Felelősség cust. 18), amikor úgy véli, hogy azt Gaius a saját korára értette. Álláspontunk szerint a „casu id est neglegentia” csak jogtörténeti magyarázatként állhat meg, mert a preklasszikus kor végétől a casusnak nem volt ilyen értelme, így sem Gaius, sem a jusztiniánuszi korra nem vonatkozhatott; mind a klasszikus, mind a jusztiniánuszi jogban egészen mást jelentett a casus mint a neglegentia. Ebből következően Gaius csak a XII táblás törvény korának bizonytalan terminológiáját kívánta jelölni. hisz az egész szöveg arra vonatkozott.

⁵⁴ Mint már kifejtettük, *Wittman* álláspontja (Die Körperv. 16) túlzottnak tűnik.

a szándékos és gondatlan szabályozásra következtetni nem lehet. A gondatlanság fogalma e korszakban még nem használatos.⁵⁵

9. Az egyes szerződésekre vonatkozó szabályok még a delictumokhoz viszonyítva is primitívebben vannak megalkotva. A vonatkozó rendelkezések szüksézáúak, a korabeli egyszerű árucsereszonyokat tükrözik.⁵⁶ Lényegében, a primitív forgalmi életnek megfelelően pénzkölcsönről és adásvételről tesz a törvény említést, mint a kezdődő árucsereszonyok mindennapi ügyletéről. A jogi szabályozást nem igen igénylő csereviszonyokhoz képest mindenképpen bizonyos előrelépést jelent az adásvétel megjelenése. Ez valamelyest árutöbbletről tanúskodik. A vételhez viszont pénzre van szükség, így a kölcsönügylet is a csereforgalom velejárójává válik.

„Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto” (VI. 1)

„Cum ex XII tabulis satis esset ea praestari, que essent lingua nuncupata, que qui infitatus esset, dupli poenam subiret, a iurisconsultis etiam reticentiae poena est constituta (Cic. de off. 3.16.65)

Az első szöveg a XII táblás törvény eredeti szövege lehetett, a második Cicerótól származik, az utolsó része feltehetőleg betoldás. Az első szövegünk afelől rendelkezik, hogy aki kölcsön vagy adásvételi szerződést köt, amit a szóbeli kijelentés tartalmaz aszerint kell eljárni. Lényegében Cicero is ezt ismétli meg amikor azt mondja, hogy azért kell helytállni, amit szóban kijelentett, Cicero szövege nem tapad egy adott szerződéshez, éppen ezért általánosabb érvényűnek is tekinthető. Mindkét szövegből egyértelműen arra lehet következtetni, hogy a felek csak azért felelősek, amit kijelentettek. Többre nem kötelezettek, de ha nem vétkesek, a teljesítés elmaradásáért akkor is felelnek, mert azt kell tenniük ami elhangzott.

Nem vizsgálják, hogy miért maradt el a teljesítés, vétkes-e valaki vagy sem. „Uti lingua nuncupassit ita ius esto”. Ahogy mondtad úgy legyen a jog. A primitív jogász számára ami elhangzott, az kézzelfogható. Ezt kell megvalósítani. Ha ezt nem teszi, akkor felel. Ez egyértelműen eredményfelelősség.⁵⁷ A teljesítés elmaradása esetén, itt is érvényesült a büntető szankció⁵⁸, ami az delictumokra jellemző a XII táblás törvényben. Cicero kissé jogászibb terminológiát használ az „ita ius esto” helyett a jogtudósok által érvényre juttatott praestare igét. Talán a mondat utolsó része Cicero hozzátoldása lehet, amikor azt mondja, hogy a jogtudósok az elhallgatásra is büntetést szabtak ki. A iurisconsultus szóból következően ez a mondatrész már Cicero vagy legfeljebb az őt közvetlenül megelőző korra vonatkozik.

10. Ezek után térjünk át a lex Aquilia szabályaira. Kifejezetten csak a törvény szövegét kívánjuk megvizsgálni. Korszakunkhoz csak ez tartozik, a törvény későbbi tágítása már más társadalmi, gazdasági és jogviszonyok között ment végbe, így kívül esik jelenlegi vizsgálódásunk körén.

⁵⁵ A gondatlanság fogalmának a megjelenése az irodalom egyöntetű álláspontja szerint jóval későbbi. Kaser, RPR I.² 504., Marton, RIDA³ (1949) 182., Arangio—Ruiz, Resp.² 220., Kunkel, SZ 45 (1925) 337. Visky, RIDA³ (1949) 445. C. A. Cannata, Per lo studio della responsabilità per culpa nel diritto romano classico (Milano 1967—68) 269. és k. Mádl. i. m. 211 és k. Súlyom L, A polgári jogi vétkesség és az áruterelés összefüggése a római jogban. Állam és Jogtudomány 16 (Bpest, 1973) 639.

⁵⁶ Brósz—Pólay, i. m. 349. Marton G, A római magánjog elemeinek tankönyve. Institutiok. (Budapest, 1960) 190.

⁵⁷ Brósz—Pólay, i. m. 349. Pólay, Injur. tényáll. 30. 55 jz. W. Kunkel, Exegetische Studien Zur aquilischen Haftung. SZ 49 (1929) 164. Lübtow, Lex Aquilia. 84

⁵⁸ Kaser, RPR I.² 171.

A törvény szövege feltehetőleg i. e. 286-ban⁵⁹ plebiscitum formájában keletkezett. (*Que lex Aquilia plebescitum est.* Ulp. D. 9.2.1.1.) Tehát akkor, amikor Rómában még nem következett be lényeges gazdasági, társadalmi változás. Lényegében a XII táblás törvények korához hasonló, azzal közel egy szintű életviszonyokat szabályozott⁶⁰.

A ránkmaradt törvényszöveg a következőképpen hangzik.

„*Qui servum servamve alienum alienamve quadrupedemve pecudem iniuria occiderit, quanti id in eo anno plurimi fuit, tantum aes dare domino damnas esto*” (Gai. 9.2.2. pr.)

„*Ceterarum rerum praeter hominem et pecudem occisos si quis alteri damnum faxit, quod usserit fregerit ruperit iniuria, quanti ea res fuit in diebus triginta proximis, tantum aes domino dare damnas esto* (Ulp. D. 9.2.27.5)

Ez a törvény első és harmadik fejezete. A második fejezet az adstipulorról szól⁶¹ így kiesik vizsgálódásunk köréből. Az első fejezet a következőképpen rendelkezik: Ha idegen rabszolgát, vagy négylábú állatot (barom) jogtalanul megölnék, akkor a tulajdonosnak kártérítésként annyit kell megfizetni ami a dolog egy évre visszamenőleg legmagasabb értéke volt.

Ezzel szemben a harmadik fejezet arról szól, hogyha valaki másnak oly módon okoz kárt, hogy a dolgát jogtalanul elégeti, összetöri, megsebesíti, akkor a dolog 30 napra visszamenő legmagasabb értékét köteles megfizetni. Tehát ha a rabszolgát, vagy a barmot megsebesíti, illetve más dolgát (lehet kisebb állat is) megsemmisíti⁶² kedvezőbb a kártérítési összeget köteles megfizetni.

A törvény szövegéből kitűnően a lex Aquilia a XII táblás törvényben található szabályozás ellenére külön szabályozta a rabszolgá, az igásbarom megölését, ezek megsebesítését illetve más dolog tönkretételét.

Két kérdés merül fel. Miért volt szükség a XII táblás törvény szövegén alig módosító szabályozásra, másodsor mit kell az iniurián érteni? Változott-e az iniuria tartalma a XII táblás törvényhez képest.

Az első kérdésre a legkézenfekvőbb válasz az lenne hogy mintegy 150 év távlatában a XII tábla szövege már elhomályosodott. Ennek ellentmond Cicero, írása mely szerint iskolás korában (i. e. I. század elején) — tehát a törvény keletkezését követő 200 év múlva is — a XII táblás törvény szövegét mint kötelező verset tanulják az iskolában.⁶³

⁵⁹ *Hausmaninger*, (Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia. Wien, 1980. 10. 1.) főleg Kaser és Lübtow álláspontját elfogadva i. e. 286-ra teszi a keletkezés időpontját. Megemlíti azonban azt is hogy újabban van olyan feltevés, miszerint i. e. 209—és 195 között keletkezett. Álláspontunk szerint, ennek eléggé ellentmond a törvény szövege.

⁶⁰ Ezzel kapcsolatban Kaser (RPR I.² 161. 1. 56. jz.) a következőket mondja: „... doch passt der Inhalt (Kasuisitik, agrarische Beziehung, unentwickelte Verschuldenschaftung Exekutivwirkung, primitive Bussberechnung) ius 4/3. Jh.” Ezzel szemben *Mádl*nak (i. m. 144 és k.) az a véleménye, hogy a XII táblás törvény korához képest fejlettebb viszonyokat tükröz. Így a patriarchális viszonyokat a felbomlás jellemzi, bontakozik az árucseré, a kézművesipar stb. A szerző megállapításával nem lehet vitába szállni. 150 év mindenképpen fejlődést kell, hogy jelentsen a gazdaságban és a társadalomban is. Álláspontunk szerint azonban az egész társadalmat döntően megváltoztató rabszolga-termelési mód felvirágzására még egy jó 50 évet várni kell (*Maróti*, i. m. 70 és k.) vagyis a társadalom alapjaiban még nem változott meg a XII táblás törvény korához képest; jobban hasonlít ahhoz, mint a 100 évvel későbbihez. Így a törvény létrejöttének időszaka jobban illeszkedik az ősi jog társadalmi gazdasági viszonyaihoz, mint a preklasszikuséhoz. Ezzel nem kívánjuk tagadni a Mádl által mondottakat — mert hisz az általa vázolt fejlődés nyilvánvaló — csak a két törvény keletkezésének időszakában érvényesülő hasonlóságokat kívántuk kiemelni.

⁶¹ *Capite secundo adversus adstipulatorem qui, pecuniam in fraudem...* (Gai. 3. 215)

⁶² Kaser, (RPR I.² 161.) a 30 napra visszamenő értékmegjelölést kevésbé tartja világosnak.

⁶³ Cicero, (De leg. 2.22.58) így ír: „*Discebamus enim pueri XII ut carmen necessarium, quas iam nemo discit*”.

Pólay véleménye szerint erre azért volt szükség, mert nagyobb rabszolga tömegek kerültek a gazdaságba aminek következtében a házközösségek felbomlottak, megváltozott a rabszolgák helyzete. Továbbá a XII táblás törvény nem biztosította minden vagyontárgy védelmét eléggé, valamint a XII tábla tarifális rendszere már elavult volt.⁶⁴

Az érvelés utolsó tétele különösen fontosnak tűnik. A tarifális szabály amely még a tálío időszakára vonatkozott, nyilvánvalóan idejét múlttá vált. A becsértékben való marasztalás lehetősége jobban megfelel a valóságnak. A károsult a tényleges kárát kapta meg. A kár-
okozót is „védte”, amikor megszüntette a tényleges értéktől eltérő büntetőjellegű bírságolást. Kétségtelen szélesebb körű, általánosabb jellegű szabályozás volt, mint az előző törvény. Végül is a jogtudomány tágítása következtében a későbbiek során a szerződésen kívüli kártérítési jogot foglalta magába.

Ami az iniuriát illeti, a vitatott kérdés itt is a Kaser által kidolgozott „tipizált dolus malus”. Kaser kiinduló pontja az, hogy az ősi jogban nincs objektív felelősség a deliktumoknál, hanem csak egy tipizált dolus malus⁶⁵, így a dolus malust beleértették az iniuriába is⁶⁶, Kaser legerősebb ütőkártyája a tipizált dolus malus mellett, hogy a lex Aquiliában az iniuriat ablativusban használták, ami tudatosságot (szándékosságot) jelentett. (*iniuria occidere, iniuria urere, rumpere, frangere*). Tehát másnak a rabszolgáját, barmát szándékosan ölte meg, illetve szándékosan sebesítette meg.⁶⁷ Kérdés akkor az, ha nem szándékosan ölték illetve sebesítették meg a rabszolgát, állatokat, akkor azt nem kellett megfizetni. Erről a lex Aquilia hallgat, nincs szabályozás, lehetséges volna ez? Minden bizonnyal nem. Ha a törvény tényleg csak a szándékos elkövetést akarta volna büntetni, akkor szólt volna, arról, hogy mi van a nem szándékos (gondatlan, véletlen) esetekben,⁶⁸ mint ahogy erre a XII táblában láttunk példát (tűzvész okozás). A jogalkotó azonban — a kárt tartotta szem előtt, a véletlenséget nem vizsgálta⁶⁹, az okozati összefüggés alapján tette felelőssé az elkövetőt. Kaser álláspontja ellenébe felhozható a törvény második fejezetének a szabályozása is.

„Capite secundo adstipulatorem, qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptum fecerit, quanti ea res, est tanti actio constituitur” (Gai. Ist. 3.215)

Keresetet ad a törvény a dolog értéke erejéig az adstipulator ellen, ha az csalárdsággal a stipulator kárára valamely követelést elengedett. A cselekmény elkövetéséhez a törvény kifejezetten megköveteli a csalárdságot, a szándékos elemet. Furcsa törvény amelyek első

⁶⁴ Pólay, (Iniur. tényáll. 43) véleményét a rabszolgaságra nézve csak részben tudjuk magunkévá tenni. Az adott időszakban még nem beszélhetünk olyan rabszolgatömegekről a termelésben, amelyek különösen indokolttá tették volna a külön szabályozást. Kétségtelen Veii elfoglalása után beszélhetünk számottevő rabszolgatömegekről, azonban a rabszolgák számának növekedése folytán a döntő változás a III. század második felében az első pun háború után következett be. Itt legfeljebb arra következtethetünk, hogy a rómaiak időközben rájöttek a rabszolga értékére, ami hozzájárulhatott a többi indok mellett az új szabályozáshoz.

⁶⁵ Kaser, RPR I.² 155

⁶⁶ Kaser, (RPR I.² 161) véleménye így hangzik. „Die Tat muss nach beiden Kapiteln unrechtmässig (iniuria) begangen worden sein; darin hat man wohl den dolus malus mitbegriffen”. Végül is Kaser nem áll egyedül az irodalomban az iniuriában feltételezett szándékosság vonatkozásában. Már Jheringnél is (i. m. 11 és k.), ha csak homályosan, de jelentkezik hasonló gondolat. Sokkal pontosabban fogalmazódik ez meg Arangio—Ruiz-nál (Resp.²226. és k.) amikor azt mondja: A mio aviso, non è assurda la congettura che a quest'ordine d'idee, di esigere cioè il dolo come elemento suggesttivo... fu votato il plebiscito che prese nome di lex Aquilia. F. Rabel szerint is tipizált dolusról van szó az iniuriánál (Grundlagen klassischen Injuriensprüche. Wien—Köln—Graz. 1969. 70) Álláspontunk szerint a forrásokból ez nehezen olvasható ki. Vö. Pólay, Iniur. tényáll. 32.

⁶⁷ Kaser, (Typ. dolus. 79.) az ablativusban álló eseteket emeli ki így pl. *iniuria occidere, iniuria urere, frangere, rumpere* és *dolo sciens*.

⁶⁸ Marton, (Versuch. 4 és k.). A lex Aquilia csak jogellenességet ismert. A vétkekesség fogalmát a köztársasági kor végén dolus formájában vitték be a jogászok. Súlyom, i. m. 636.

⁶⁹ Mádli, i. m. 216. Lübtow, Lex Aquilia. 84.

és harmadik fejezetébe beleírta a szándékot, a másodikban kifejezetten előírja. Követelést elengedni csak szándékosan lehet, ennek ellenére a jogalkotó hangsúlyozza a szándékot, mint a kártérítés előfeltételét. Rabszolgát, állatot, megölni megsebesíteni, dolgot rongálni lehet szándékosan, gondatlanul, véletlenül. Itt viszont a törvényalkotó nem mond semmit. Ebből következik, akárhogy is követték el a kárt meg kell téríteni. Ez pedig okozatosságon alapuló eredményfelelősség.⁷⁰ Az „iniuria occidere” és az „iniuria urere, rumpere, frangere” nem jelentett mást, mint jogellenesen megölni, megsebesíteni, megrongálni, megsemmisíteni. Ebből következően a lex Aquilia alkalmazási körében a törvény megjelenésekor csak azt vizsgálták, hogy jogellenesen kárt okozott-e az elkövető. Vétkes volt-e vagy sem, az szóba sem került. Az eredmény, a kár az látszott, aki ezt okozta tettéért felelősséggel tartozott, anélkül, hogy egyéb körülményt vizsgáltak volna.

11. Összegzésként a következőket lehet megállapítani. Az ősi időszak felelősségi szabályait a XII táblás törvényből lehet összeállítani. Ehhez felhasználható a leges regiaeben az emberöléssel kapcsolatos rendelkezés, valamint a lex Aquilia, amely külön szabályozta az iniuria tényállásába illeszkedő dologrongálás esetét.

E törvények lényegében hasonló szintű társadalmi, gazdasági viszonyokban keletkeztek. Létrejöttük a pontifikális jogképzés illetve az ezen alapuló decemviri tevékenység biztosította, majd egy bizonyos mérvű gazdasági fejlődés szükségleteként a jogképzők által a gazdasági élet egy fontosnak ítélt területét külön is szabályozták.

E korszak jogának jellemzője, hogy nem különül el egymástól a büntető és kártérítési szankció, pontosabban mondván kártérítésre csak deliktualis tényállásokból kerülhet sor. Éppen ezért nem is lehet a kettőt különválasztani. A felelősséget mindig egy bűncselekmény alapozza meg. Ezeket a cselekményeket — mai terminológiával élve — részben csak szándékosan, részben szándékosan és gondatlanul, illetve véletlenül is el lehetett követni. Felelőségre vonásnak azonban ezeket a szubjektív körülményeket, csak két kirívó esetben az emberölésnél és a tűzvészokozásnál érvényesítették. Egyébként a felelősségrevonás alapja maga a pusztá jogellenes eredmény. Vonatkozik ez a tűzvész okozásra is, ahol csak a büntetési tételben tesznek különbséget a szándékos és „nem szándékos” elkövetés között. Ebből az is megállapítható, hogy ismerték a szándékosságot, de a szándékosságon kívül eső területeken nagy volt a bizonytalanság.

Vannak olyan cselekmények melyek csak szándékosan követhetők el. Ezeknél a deliktumoknál ősidőktől fogva az elkövetési módnak vele járója a szándékosság. Ebből kiindulva Kaser feltételezi, hogy e cselekményeknél tipizáltak, vagyis eleve fogalmi elemként vették szándékosságot. Ebből következett, hogy az összes többi bűncselekménynél is csak a szándékosságot érzékelték.

Mint ahogy láttuk, a források éppen az ellenkezőjét támasztják alá (büntetik a szándékon kívüli elkövetést, serdületlen gyereket, állatkárok esetén a tulajdonost, az iniuria esetében is minden magatartást). Így tipizált dolus malust elfogadni nem lehet, annak ellenére, hogy a tipizált dolus malus ilyen irányú felfogása maga az objektívált vétkekesség. Ebből következően a tipizált dolusért való felelősség és az eredményfelelősség között lényegében különbség nincs.

A lassan kibontakozó szerződéseknél — mancipatio, nexum — is csak az eredményt vették figyelembe. Ha valaki vétkekessége esetén nem tudott teljesíteni, a teljesítés elmaradását számonkérték.

Végkövetkeztetésként leszögezhetjük, hogy a kor felelősségi rendjében — az emberölés kivételével — eredményfelelősség érvényesült. Az eredményfelelősséget okozati összefüggés alapján, a látható, a kézzel fogható tények birtokában állapították meg.

⁷⁰ Vö. S. Schipani: Responsabilità „ex lege Aquilia”. Criteri di imputazione problema della culpa. (Torino, 1969) 83 és k. A szerző nem osztja Kaser véleményét a tipizált „dolus malussal” kapcsolatban.

Két esetben még az okozatosságot sem kívánták meg.

— Az állatkárok esetében a tulajdonos felelt a tulajdonosi viszony alapján.

— A *furtum conceptum* esetében a ház tulajdonosa ismét csak a tulajdoni viszony alapján felelt, miután a házában megtalálták a lopott tárgyat.

E két esetben tiszta eredményfelelősségről (*reine Erfolgshaftung*) beszélhetünk az összes többi esetben okozati összefüggésen alapuló eredményfelelősségről.

IMRE MOLNÁR

DAS VERANTWORTUNGSSYSTEM DES RÖMISCHEN RECHTS IN DER ARCHAISCHEN PERIODE

(Zusammenfassung)

Die Regelung der Verantwortung des römischen Rechts in der archaischen Periode kann man aufgrund der XII Tafeln rekonstruieren, mit Rücksicht auf die Normen der *Leges regiae* über die Mensehentötung, bzw. die der *lex Aquilia* über das *damnum iniuria datum*. Die Straf- und Schadenersatzaktionen werden zu dieser Zeit noch keineswegs getrennt. Die Verantwortung meldet sich nur in der Form einer Straftat. Eine Differenzierung zwischen Vorsatz, Fahrlässigkeit und Zufall gibt es nicht, mit der Ausnahme der Tötung und der Brandstiftung, wo sich die Absicht und die Nicht-Absicht (*sciens prudensque — imprudens*) getrennt melden. Es gab und es gibt auch heute gewisse Straftaten, bei denen die Absicht als ein Bestandteil eine Rolle spielt (ein fahrlässiger oder zufälliger Diebstahl ist nicht vorzustellen). Aufgrund dieser Tatsache wird von Kaser der sog. typisierter *dolus malus* Begriff konstruiert, und die Schlussfolgerung gezogen, dass der Vorsatz der Bestandteil aller Straftate ist. Diese Ansicht können wir aber keineswegs annehmen, denn in den verschiedenen Injurienfällen und auch in den Fällen der Tierschaden die Vorsätzlichkeit sich nicht immer als Bestandteil der Straftat meldet. Dem Wesen nach gibt es zwischen der Verantwortung für den typisierten *dolus malus* (d. h. objektivierter Vorsatz) und der Erfolgshaftung kein Unterschied. — Auch im Falle der vertraglichen Verantwortung (*mancipatio, nexum*) wird nur der Erfolg (Nichterfüllung) vor Augen gehalten. — Als Schlussfolgerung ist es festzulegen, dass das Verantwortungssystem dieser Zeit aufgrund des Prinzips der Erfolgshaftung konstruiert wurde, in dessen Hintergrund im allgemeinen der Kausalnexus stand. Nur im Falle der Tierschaden war der Anknüpfungsgrundsatz das Eigentums- bzw. das Besitzverhältnis und im Falle des sog. *furtum conceptum* (die Verantwortung des Tier-, bzw. des Hauseigentümers oder Besitzers).